

ISSN 2320-4494
RNI No.MAHAUL03008/13/2012-TC

POWER OF KNOWLEDGE

An International Multilingual Quarterly Refereed Research Journal
UGC Approved

Special Issue - September 2017

म.शि.प्र.मंडळाचे

सुंदरराव सोळंके महाविद्यालय, माजलगाव आयोजित
आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय परिषदेचा विशेषांक

हुंडा-एक समस्या : आढाने व उपाय

दि.११/०९/२०१७

बोडके बी.आर.
(संपादक)

डॉ.व्ही.पी.पवार
(प्राचार्य)

१०५	हुंडाबळी विषयी प्रशासनाची भूमिका	प्रा. विलास भरतसिंग राजपूत	३२४
१०६	हुंडा : कारणे, परिणाम व उपाययोजना - एक अभ्यास	प्रा.डॉ. वायकर ए.बी.	३२८
१०७	हुंडा एक समस्या व कायद्याची अंमलबजावणी	झोडगे रामेश्वर सिद्धेश्वर	३३२
१०८	हुंडा बळी विषयी प्रशासनाची भूमिका	प्रा.डॉ.बी.आर.कतुरवार	३३४
१०९	"हुंडा पध्दती : एक समाजशास्त्रीय दृष्टिक्षेप"	रत्नपारखे शिवशंकर अशोकराव	३३६
११०	"हुंडा प्रथेमुळे होणारे महिलांचे शोषण : एक सामाजिक अभ्यास"	डॉ. कहाळेकर सी.एम., प्रा.पवित्रे किशन यादवराव	३४०
१११	हुंडाप्रथेची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी ,सद्यस्थिती व उपाय	प्रा. सुदर्शन उध्दवराव स्वामी	३४३
११२	हुंडा प्रथा : कारणे, वास्तव, परिणाम व उपाय	डॉ. गायकवाड एम. डी.	३४६
११३	हुंडाप्रथा : कारणे व उपाय	प्रा.कांबळे दत्ता दौलाजी	३५०
११४	हुंडा एक सामाजिक समस्या	प्रा. डॉ. मारोती माधवराव शिंदे	३५२
११५	भारतीय कुटुंब व्यवस्था आणि हुंडा पध्दती	डॉ. भालेराव जे.के.	३५४
११६	हुंडाप्रथा आणि जनमानस	डॉ. राजाराम अं. झोडगे	३५७
११७	हुंडा : एक सामाजिक समस्या कारणे,वास्तव व उपाय	डॉ. शिंदे डि.एस	३६०
११८	हुंडाबळी व प्रशासन	डॉ. आय. बी. साळुंखे	३६३
११९	हाल्या हाल्या दुधू दे या कांदबरीतील उध्दवस्त जीवनाचे चित्रण	प्रा. डॉ. सदाशिव हरिभाऊ सरकटे	३६७
१२०	हुंडा व सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. गाडवे मनिषा महारुद्र	३७०
१२१	हुंडा पध्दती समस्या : अन्धाने व उपाय	प्रशांत भाऊसाहेब सोळंके	३७३
१२२	A Discussion of Women`s problems in Jyoti Mhapsekar`s play `Mulgi Zali Ho`	Dr. Sunil Raosaheb Raut	३७५
१२३	DOWRY AS A FACTOR OF VIOLENCE IN INDIAN SOCIETY	Dr.Rathod Premdas Manohar, Asst.Prof.Mundhe	३७८
१२४	The Dowry Prohibition Act, 1961 Myths & reality	Vijay Laxman Tarode	३८०
१२५	Evils of Dowry System in India: Sociological Analysis	Dr. Bibhishan kare	३८२
१२६	DOWRY DEATH	Bembalge Sarita Mahadev	३८५
१२७	Dowry System: Causes, Effects & Its Solutions	Dr. R. K. Kale	३८८
१२८	A RESEARCH STUDY ON INDIAN DOWRY: VIVID PROBLEM	Dr.Patange Vithal Nanabhau	३९३

हुंडा : एक सामाजिक समस्या कारणे,वास्तव व उपाय

डॉ. शिंदे डि.एस

लोकप्रशासन विभाग प्रमुख
सुंदरराव सोळंके महाविद्यालय, माजलगाव

भारताला स्वातंत्र्य प्राप्त होऊन आज सत्तर वर्षे होऊन गेली आहेत.तरी देखील हुंड्यासारखी सामाजिक समस्या आजही ज्वलंत आहे. प्राचीन काळापासून भारतीय समाजाला हुंडा पध्दती हि एक किड लागलेली आहे. आजही आपण हुंड्यापायी नववधुंचा छळ, हुंडा बळीच्या घटना एकतो. या हुंडा पध्दतीचे निर्मूलन करणे म्हणजे प्राचीन रूढी, परंपरा विरूध्द असलेली एक प्रकारची लढाईच आहे. स्त्री-पुरुष समानतेचा आपण जो नारा देत आहोत त्याच्याशी हुंडा पध्दती विसंगत आहे. त्यातूनच भारतीय समाजातील स्त्रीचे स्थान, तीला समाजात असणारी किंमत याविषयी समाजाची मानसीकता लक्षात येते, हुंडा पध्दतीचे पुर्ण उच्चाटन करणे म्हणजे समाजाची मानसिकता पुर्णपणे बदलने हे एक मोठे आवाहन समाजापुढे आहे.

भारतात आज देखील मोठ्या प्रमाणावर हुंडा दिला आणि घेतला जातो. आजसुध्दा आपल्या देशात दैवपध्दती रूढ आहे हिंदू विवाह पध्दतीमध्ये कन्यादान हा महत्वाचा विधी असतो वर दक्षिणा हि धनदौलत,सोने चांदी, मालमत्तेच्या स्वरूपात हुंडा दिला जातो.हुंडा म्हणजे नेमके काय ते आपण समजून घेणे आज गरजेचे आहे. कारण हुंडा हा वेगवेगळ्या स्वरूपात दिला, घेतला जातो.

हुंड्याची व्याख्या:-

हुंडा प्रतिबंधक अधिनियम १९६१ मधील कलम २ मध्ये हुंडा या शब्दाचा अर्थ स्पष्ट करण्यात आलेला आहे. हुंडा म्हणजे " विवाहातील एका पक्षाने दुसऱ्या पक्षास किंवा वराच्या आई-वडीलांना प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे द्यावयाचे कबूल केलेली कोणतीही संपत्ती,मौल्यवान वस्तू,रोख रक्कम म्हणजे हुंडा होय"

आज भारतीय समाजातील काही समाजाचा अपवाद वगळता विवाह बंधने जुळवत असतांना वधु पित्याकडून रोख,रक्कम, सोने चांदी, मौल्यवान वस्तू देण्याचे कबूल करून घेतले जाते आणि हुंड्याच्या स्वरूपात पैसा, मौल्यवान वस्तू घेतल्या जातात या पध्दतीलाच हुंडा असे म्हणतात हुंडा देणे आणि घेणे आज देखील भारतीय समाजात मान्य आहे. या हुंड्याच्या हव्यासापायीच अनेक नववधुला आपला जीव गमवावा लागत आहे. भारतीय समाजात दररोज हुंडा बळी जात आहेत या हुंडा पध्दतीला अनेक कारणे कारणीभूत असलेली दिसतात.

हुंडा पध्दतीची कारणे -

भारतात "हुंडा प्रतिबंधक कायदा १९६१" पारित होऊन देखील मोठ्या प्रमाणावर हुंडा दिला व घेतला जातो याला सर्वात अगोदर कारण कारणीभूत आहे ते म्हणजे या १९६१ च्या हुंडा प्रतिबंधक कायद्यातील त्रुटी. कारण जोपर्यंत हुंडा देणारा व घेणारा यांच्याविरूध्द कोणी पोलीस स्टेशनला तक्रार देत नाही तोपर्यंत हुंडा घेणारा व देणारान्या विरूध्द कारवाई होत नाही. त्यामुळे संपुर्ण भारतात आज वर्तमानकाळात देखील हुंडा हि अनिष्ट प्रथा सुरूच आहे याशिवाय हुंडा पध्दतीला अनेक कारणे कारणीभूत आहेत.

१. भारतीय समाजात हुंडा देणे व घेणे एक प्रतिष्ठा समजली जाते. समाजातील प्रतिष्ठीत व्यक्ती, राजकारणी पोलीस कायद्याचे रक्षक हे सुध्दा आपल्या मुला-मुलींच्या विवाहात हुंडा देतात व घेतात. त्यामुळे हुंडा पध्दती दिवसेंदिवस वाढत आहे.

२. आपल्या मुलीचे भावी आयुष्य सुखात जावे, तिला कोणताही त्रास होऊ नये अशी प्रत्येक आई-वडीलांची इच्छा असते म्हणून विवाहात हुंडा देण्याला प्रोत्साहन दिले जाते. समाजाची हि मानसीकता हुंडा पध्दतीला जबाबदार आहे.

३. समाजातील प्रत्येक व्यक्तीचा आज जास्तीत जास्त हुंडा घेण्याचा हव्यास आहे. आपण आपल्या मुलाला जास्तीत जास्त हुंडा घ्यावा हि मानसीकताच मुळात हुंडा देण्याघेण्याला कारणीभूत आहे.

४. समाजातील रूढी, प्रथा, परंपरा यामुळेही आज देखील हुंडा दिला घेतला जात आहे. हुंडा हा प्राचीन काळापासून दिला जातो आपण ही परंपरा पाळली पाहिजे अशी समाजाची मानसीकता आज ही टिकून आहे म्हणून हि प्रथा आजही सुरू आहे.

५. समाजात वाढत असलेला चंगळवाद हे देखील हुंडा पध्दतीला कारणीभूत आहे. आज समाजात चंगळवादाची वृत्ती खूप मोठ्या प्रमाणवर वाढलेली आहे स्वताःच्या चैनीसाठी सुध्दा मुले व त्यांचे आई-वडील जास्त हुंड्याची मागणी करतात, मुलगी सुंदर असली तरी देखील हुंडा कमी मिळत असेल तर विवाह मोडतात.

६. उच्च शिक्षित मुलींच्या विवाहासाठी देखील हुंडा दिला जातो. कारण त्या दिसायला चांगल्या नसतात किंवा त्यांच्यात दिव्यांगपणा असतो. अशा मुलींच्या लग्नात अनेक अडचणी निर्माण होतात त्यामुळे आई-वडीलांना जास्त हुंडा देऊन मुलींचा विवाह करावा लागतो.

७. सामाजिक प्रथा, धर्मपध्दती, जाती व्यवस्था, मुलींच्या संसाराला मदत, उच्च कुटुंबातील मुलगाच जावई म्हणून पाहिजे असलेला हव्यास अशा अनेक कारणांमुळे हुंडा पध्दती आपल्या देशात सर्वच जाती धर्मात दिसून येते.

हुंडा पध्दतीचे वास्तव -

हुंडा पध्दती हि भारतीय समाजाला लागलेली एक किड आहे. हुंडा पध्दतीचे भारतीय समाजावर खूप मोठे दुष्परिणाम झालेले आहेत. आज भारतात दर हजार पुरूषांमागे स्त्रीयांचे प्रमाणे ९३० पर्यंत कमी झालेले आहे हरियाणा, राजस्थान, मध्यप्रदेश, बिहार, उत्तर प्रदेश इत्यादी राज्यात तर दर हजारी पुरूषांमागे स्त्रीयांचे प्रमाण ९०० पेक्षाही कमी झालेले आहे, आज अनेक जातीमध्ये मुंलाच्या विवाहाचा प्रश्न निर्माण होत आहे. तरी देखील भारतीय समाजात हुंडा पध्दती कायम आहे हे या हुंडा पध्दतीचे वास्तव आहे.

हुंडा पध्दतीचा समाजाच्या मानसीकतेवर खूप खोलवर परिणाम झालेला आहे. मुलगी झाली तर तिला हुंडा घ्यावाच लागले हे समाजाने मान्य केलेले आहे मुलगी होऊ नये म्हणून ती जन्माला यायच्या अगोदरच तिची हत्या करण्याचे प्रमाण भारतीय समाजात आज दिवसेंदिवस वाढत आहे. स्त्री भ्रूणहत्या हि आज एक उग्र स्वरूप धारण केलेली प्रमुख सामाजिक समस्या बनलेली आहे या समस्येला फक्त हुंडा पध्दती कारणीभूत आहे.

हुंडा पध्दतीचे वास्तव परिणाम विवाह योग्य मुलींच्या आत्महत्येच्या स्वरूपात आज समोर येत आहेत आपल्या वडीलाकडे हुंडा देण्यास पैसे नाहीत म्हणून आपला विवाह होत नाही किंवा होणार नाही अशी परिस्थिती निर्माण झाल्याने मुली आत्महत्या करू लागल्या आहेत याचे ज्वलंत उदाहरण लातूर जिल्ह्यात घडलेले आहे .लातूर जिल्ह्यातील

भिसेवाघोली येथील शेतकऱ्यांच्या मुलीने आर्थिक विवंचना आणि आपल्या लग्नाकरिता वडीलाकडे हुंडा देण्यास पैसे नाहीत म्हणुन आपल लग्न होत नाही यामुळे आत्महत्या केली. हुंडा पध्दतीच हे लोण आज नव विवाहीतेच्या जोळपोळ,छळ,हुंडाबळी इतपर्यंतच न थांबता अविवाहीत मुलींच्या आत्महत्येपर्यंत येऊन पोहचले आहे. भिसेवाघोलीच्या शितल या मुलीच्या आत्महत्येच सगळ्यात महत्वाच कारण आहे ते म्हणजे हुंड्याचा गळफास. हुंडा पध्दतीचे आजचे हे वास्तव आहे. शासन स्तरावर यावर अनेक उपया योजना केल्या परंतु तरी देखील भारतीय समाजात हि हुंडा पध्दती दिवसेंदिवस वाढत आहे. यावर कठोर उपाय करणे आज आवश्यक आहे.

हुंडा पध्दतीवरील उपाय:-

आजपर्यंत भारतात हुंडा पध्दती बंद करण्यासाठी अनेक उपाय योजना करण्यात आलेल्या आहेत परंतु तरी देखील हुंडा मोठया प्रमाणावर दिला व घेतला जातो याला अनेक कारणे कारणीभूत आहेत. ती दूर केली तर निश्चीतच हुंडा पध्दतीवर काही प्रमाणात उपाय होऊ शकतो ते उपाय करणे आज आवश्यक बनवलेले आहे

१. भारतात १९६१ चा हुंडा प्रतिबंधक कायदा पारित होऊन सुध्दा हुंडा दिला व घेतला जातो याला कारण या कायद्यातील त्रुटी हे आहे . त्या त्रुटी दुर करून हुंडा देणारा व घेणारा यांना शिक्षा होणे आवश्यक आहे.
२. समाज व्यवस्थेने,कुटुंबव्यवस्थेने आपली विचारसारणी बदलून मुला-मुलींचे विवाह साध्या नोदंणी पध्दतीने करून हुंडा न घेण्याची व न देण्याची मानसीकता करावी.
३. समाजात हुंडा पध्दतीच्या विरोधात प्रचार, प्रसार करून हुंड्याचे दुष्परिणाम सांगितले तर समाजाच्या मानसीकतेत बदल करणे शक्य होईल.
४. प्रत्येक मुला-मुलींच्या आई वडीलांनी हुंडा घेणे व देणे हा हव्यास सोडला पाहिजे मुलांच्या नातेवाईकांनी व मुलाने आपली चंगळवादाची वृत्ती सोडावी त्यामुळे हुंडा घेणे देणे हळूहळू बंद होईल.
५. हुंडा पध्दतीचे दुष्परिणाम अशिक्षीत, उच्च शिक्षीत लोकांपर्यंत पोहचावेत यासाठी चर्चासत्र, परिषदा, नाटके यांच्या माध्यमातून समाजात प्रबोधन केले तर निश्चीतच हुंडा पध्दतीचा आळा घलण्यास मदत होईल.

भारतीय समाजाला हुंडा हा मिळालेला एक शाप आहे असे म्हटले तरी वावगे ठरणार नाही कारण हि समस्या आज दिवसेंदिवस उग्र स्वरूप धारण करत आहे. समाजाने आपली मानसीकता बदलून हुंडा देणे व घेणे बंद करणे हा एकमेव यावर उपाय आहे.

संदर्भ सुची-

१. पाटील व्हि. बी. - मानवी हक्क, के.सागर -२००५
२. मानवर डि.एस - भारतीय सामाजीक समस्या अरूणा प्रकाशन ,लातुर २००३
३. शर्मा जे.के. - भारतीय सामाजीक समस्याएँ आगरा प्रकाशन, २०१२
४. खडके भा.की - समाजशास्त्र, अनमोल प्रकाशन पुणे, २०१०
५. काचोळे डी.डी - भारतीय सामाजीक समस्या, विद्याबुक प्रकाशन, औरंगाबाद २००१

Special Issue February 2018

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Vidyawarta®

International Multilingual Research Journal

Jawahar Education Society's

Vaidyanath College

Parli-Vajinath, Dist. Beed (Maharashtra)

Reaccredited by NAAC with 'B' Grade (CGPA2.53)

Affiliated to Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad.

National Seminar

on

Disaster Management

3rd February, 2018

Organized By

Department of Public Administration & Geography

Chief Editor

Dr. Ippar R.K.

Principal, Vaidyanath College & Senate Member,
Dr. BAMU, Aurangabad

Editor

Dr. J.B. Kangane

Head Dept. of Public Administration

Dr. V.L. Phad

Head Dept. of Geography

40) "अवर्षण" एक पर्यावरणीय आपत्ती डॉ. वैश्यंमपायन एम.आर. & प्रा. चौधरी पी.एच., जि.बीड	133
41) नैसर्गिक आपत्ती, नियोजन आणि अंमलबजावणी प्रा.डॉ.दामावले डी.एन., जि.लातूर	136
42) आपत्ती व्यवस्थापन समाजशास्त्रीय अध्यायन डॉ.दिलीप सिताराम मस्के , जि.बीड	139
43) दहशतवाद एक मानवनिर्मित गंभीर अपत्ती – विशेष संदर्भ भारत मुंडे दत्तात्रय रामकिशनराव & गायकवाड दिलीप बाबुराव, परळी वै.	142
44) आपत्तीव्यवस्थापन: लोकसहभाग व जनजागृती प्रा.डॉ. नागेंद्र किशन कांबळे, जि. उस्मानाबाद	144
45) आपत्ती व्यवस्थापनात प्रशासनाची भूमिका डॉ.शिंदे डी.एस., जि.बीड	146
46) शाश्वत विकासातील धोक्याचे व्यवस्थापन प्रा. डॉ. बिरंगणे एस.एस. , जि. जालना	149
47) दहशतवाद : एक भयंकर मानवनिर्मित आपत्ती डॉ. संतोष भिवसन काकडे, औरंगाबाद	151
48) आपत्ती प्रशासनात जिल्हाधिकार्यांची भूमिका (Role of District Collector in Disaster ... प्रा. डॉ. लक्ष्मण काशिनाथ उलगडे & डॉ. एच. बी. राठोड, उदगीर	153
49) आपत्ती निवारण्याची राजमार्ग : इ-डिझास्टर मॅनेजमेंट डॉ. भालेराव जे.के., बीड	154
50) मानवनिर्मित आपत्तीचे परिणाम प्रा. डॉ. गोरे बी. एम., ता. जि. लातूर	156
51) भारतातील आपत्ती व्यवस्थापनाच्या संस्थात्मक प्रारूपाचा अभ्यास प्रा. डॉ. अशोक लक्ष्मण गोरे, जि. बीड	158
52) आपत्ती प्रशासनाचे भारतीय संघटन जयदेव उध्दवराव मोहिते, लातूर	161

त्याचबरोबर भुकेप झाल्यानंतरने व्यवस्थापनासंबंधीची माहिती जनसामान्यांमध्ये असणे आवश्यक आहे. अशा प्रकारची माहिती सर्वसामान्य जनतेला असेल तर प्रशासनाला त्या त्या आपत्तीवर मात करण्यात सोपे अथवा सहज शक्य होते. तेव्हा आपत्ती व्यवस्थापनात लोकसहभाग व जनजागृतीला अतिशय महत्त्वाने स्थान आहे असे म्हणावे लागेल.

मुल्यमापन :- (Evaluation)

आपत्ती व्यवस्थापनामध्ये शासनाकडून फार मोठ्या प्रमाणात सुरक्षा पुरविण्यात येत असते. परंतु ही सुरक्षा लोकसहभाग व लोकांमध्ये आपत्ती व्यवस्थापनावदल जनजागृती नसेल तर शासनाकडून पुरविण्यात येत असलेली सुरक्षा म्हणावी तेवढी प्रभावी ठरू शकणार नाही. परिणामी शासनाला आपत्ती व्यवस्थापनाच्या संदर्भात कार्य करित असताना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागेल तर याउलट आपत्ती व्यवस्थापनाचे लोकांमध्ये जनजागृती, ज्ञान, प्रशिक्षण, अथवा आपत्ती व्यवस्थापनावदलची माहिती समाजात, लोकांत असेल तर त्या देशाचे आणि देशातील राज्याचे शासनाकडून योग्य पध्दतीने आपत्तीवर मात करू शकेल. मग ती नैसर्गिक आपत्ती असो, अथवा मानव निर्मित आपत्ती असो या उलट आपत्ती व्यवस्थापनामध्ये त्या त्या देशातील अथवा देशाच्या राज्यातील लोकांचा सहभाग नसेल तर त्या देशाला अथवा देशातील प्रशासनाला आपत्ती वर मात करणे कठिण जाते. त्यामुळे आपत्ती व्यवस्थापनामध्ये लोकसहभाग व जनजागृतीला विशेष महत्त्व आहे असे म्हणवे लागेल.

संदर्भग्रंथ :-

१) लोक प्रशासनातील नव विचार प्रवाह, पाचवे राज्यस्तरीय महाराष्ट्र लोक प्रशासन परिषद अधिवेशन १६ जानेवारी २०११ संपादक प्रा. डि. एन केळे.

२) वर्तमानपत्रातील आपत्ती संबंधित्या बातम्या

३) कर्नल मगडे प्र.प्र.प्रा. गोडबोले, आपत्ती व्यवस्थापन, संकल्पना आणि कृती

४) आपत्ती व्यवस्थापन आणि लोकसहभाग -विकास पीडिया Mr. Vikaspedia.in Social awareness.

५) आपत्ती व्यवस्थापन २०१७—patti vyavasthapan. Blogspot.com

आपत्ती व्यवस्थापनात प्रशासनाची भूमिका

डॉ.शिंदे डी.एस.

विभाग प्रमुख, लोकप्रशासन विभाग,

सुंदरराव सोळंके महाविद्यालय, ता.माजलगाव जि.योंड

प्रस्तावना :

आपत्ती ही मानवी जीवनासाठी नाविन नाही. मानवी जीवनाच्या सुरुवातीपासून मानव विविध आपत्तींचा सामना करत आलेला आहे. प्राचीन कालखंडातील अनेक धर्मग्रंथात आपत्तींचा उल्लेख असलेला दिसून येतो. यामध्ये बायबल, कुरआन, वेद, पुराणे, उपनिषदे आदी यांचा समावेश आहे. कौटिल्याने आपल्या अर्थशास्त्र या ग्रंथात स्पष्ट सांगितलेले आहे की, दुष्काळासारखी नैसर्गिक आपत्ती राज्यावर ओढवल्यास राजाने जनतेला अन्न धान्याचा पुरवठा करावा. एवढेच नव्हे तर १७ व्या शतकात छत्रपती शिवाजी महाराज दुष्काळात शेतकऱ्यांना अन्न धान्य, पैसा, बी-बियाणे यांचा पुरवठा करत असत. मात्र जेव्हा शासन संस्था ही राजकीय व्यवस्था अस्तित्वात आली तेव्हा पासून नैसर्गिक व मानव निर्मित आपत्तींचे व्यवस्थापन करण्याचा जबाबदारी शासनसंस्थांचोच राहिलेला आहे.

आज २१ व्या शतकात जगात सर्वत्र चर्चेत असलेला प्रमुख विषय म्हणजे आपत्ती व्यवस्थापन होय. कारण आज जगातील प्रत्येक देशाला नैसर्गिक किंवा मानवनिर्मित आपत्तींचा सामना करावा लागत आहे. मानवाला आपत्ती नाविन नाही परंतु आज नैसर्गिक आणि मानवनिर्मित आपत्तींचा धोका दिवसेंदिवस वाढत आहे. म्हणून आपत्ती नेमक्या कोणत्या आहेत, आपत्तींचा जीवसृष्टीवर काय परिणाम होतो, आपत्ती उद्भवू नयेत म्हणून आपण कोणती काळजी घ्यावी या बाबींचा गाभीर्याने विचार करणे आज आवश्यक आहे. कारण आपत्तींचे प्रभावी पणे व्यवस्थापन केल्याने होणारी मानवी व वित्त हाणी टाळता येते. आपत्ती व्यवस्थापनात आपत्तींच्या कारणापासून ते आपत्ती निवारणापर्यंत सर्व बाबींचा समावेश होतो. म्हणूनच आज आपत्ती व्यवस्थापनातील प्रशासनाची भूमिका महत्त्वाची आहे.

आपत्तींचा अर्थ :

सामान्यतः आपत्ती म्हणजे संकटांची मालिका होय असे

आपण म्हणू शकतो कारण नैसर्गिक व मानवनिर्मित आपत्ती एकदा ओढावली तर त्यामुळे अनेक संकटे निर्माण होतात. आपत्ती म्हणजे संकटांची एक मालिकाच असते. आपत्ती ही एक प्रकारची प्रलयकारी घटना असते.

आपत्ती या शब्दाची निर्मिती Disaster या फ्रेंच शब्दापासून झालेली आहे. Dis+ aster याचाच अर्थ dis म्हणजे bad व aster म्हणजे star असा होतो. थोडक्यात Disaster म्हणजे वाईट तारा होय. तर ऑक्सफर्ड शब्दकोषानुसार 'आपत्ती म्हणजे अचानक ओढवलेले मोठे दुर्दैवी संकट होय.' तर संयुक्त राष्ट्र संघाच्या मते, "आपत्ती म्हणजे अशी घटना की, ज्यामुळे आगदी अकस्मिकपणे प्रचंड जीवित व वित्त हाणी संभवते असे घटनेस आपत्ती असे म्हणतात". उदा. भूकंप, पूर, वादळ, बॉम्बस्फोट आदी.

आपत्तीचे प्रकार :

आपत्तीचे सामान्यतः दोन प्रकार आहेत. एक नैसर्गिक आपत्ती आणि दुसरा मानवनिर्मित आपत्ती. नैसर्गिक आपत्तीमध्ये भूकंप, ज्वालामुखी, त्सुनामी, भूमीपात, जलप्रलय, चक्रीवादळे, हीमवादळे, महापूर, उल्कापात, या आपत्तींचा समावेश होतो तर मानवनिर्मित आपत्तीमध्ये युद्ध, दहशतवाद, दंगली, दरोडा, बॉम्बस्फोट, अपघात, विषबाधा, आग, प्रदूषण या आपत्तींचा समावेश होतो. थोडक्यात म्हणजे अचानकपणे ओढवणाऱ्या सर्व संकटांना आपण इच्छा असूनही टाळू शकत नाही अशा सर्व घटनांना आपत्ती असे म्हटले जाते.

आपत्ती व्यवस्थापन :

आपत्ती व्यवस्थापन ही एक व्यापक संकल्पना आहे. आपत्ती व्यवस्थापनात आपत्ती निर्माण होणाऱ्या कारणांपासून आपत्ती निवारण करण्याच्या सर्व कार्यांचा समावेश होतो. आपत्ती व्यवस्थापन म्हणजे 'आपतग्रस्त लोकांना तात्काळ मदत, अर्थसहाय्य, पुनर्वसन आणि पुर्ननिर्माण कार्यासाठी मदत करणे होय.'

आपत्ती व्यवस्थापनामध्ये आपत्तीचे पुर्व अनुमान, नियोजन, संघटन, कर्मचारी नियुक्ती, निर्देशन, समन्वय, अहवाल लेखन आणि अर्थसंकल्प या कार्यांचा समावेश होतो. डॉ. नरेंद्र जाधव यांच्या मते, "आपत्ती येण्यापूर्वी ती येऊ नये म्हणून पुर्व तयारी करणे आणि आपत्ती आलीच तर आपत्तीच्या काळात कमीत कमी हानी व्हावी म्हणून काळजी घेणे व आपत्ती नंतर जीवितोत्तरे, वस्तुंचे योग्य ते पुनर्वसन करणे म्हणजे आपत्ती व्यवस्थापन होय."

आपत्ती व्यवस्थापन सामान्यतः तीन टप्प्यात केले जाते अ) आपत्तीपुर्व व्यवस्थापन ब) आपत्तीकालिन व्यवस्थापन क) आपत्तीनंतर व्यवस्थापन. आपत्ती येऊ नये म्हणून प्रशासन आपत्ती निर्माण होणारी कारणे आगोदरच दूर करण्याचा प्रयत्न करत असते परंतु आपत्ती

आलीच तर आपत्ती काळात जीवित व वित्त हाणी होऊ नये म्हणून प्रशासन कार्य करते. याशिवाय आपत्तीनंतर निर्माण झालेल्या समस्या सोडवण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य प्रशासनच करत असते.

भारतातील प्रमुख आपत्ती :

आपत्ती	कालखंड	परिमाण
चक्रीवादळ	२९.३० ऑक्टोबर १९९९ बॉम्बे	१ हजार लोक मृत्यूमुखी व १८ लाख लोक प्रभावित
	डिसेंबर २०१७ तामिळनाडू	२०० लोक मृत्यूमुखी व १० हजार लोक प्रभावित
ढांपुट व भवपूर	जून २०१३ उत्तराखंड	३ हजार लोक मृत्यूमुखी व ८० हजार लोक प्रभावित
दांड वामनांगी	१८ ऑगस्ट १९९८ नागार्जुन	५०० लोक मृत्यूमुखी व अनेक घाई उपद्रव्य
	२४ ऑगस्ट २०१३ महाराष्ट्र (माळशिंग)	४०० लोक मृत्यूमुखी पुण १४ व उपद्रव्य
भुका	३० सप्टेंबर १९९३ म्हासाष्ट (सातारा)	८ हजार लोक मृत्यूमुखी व २ लाख लोक प्रभावित
	२६ जानेवारी २००१ राजगढ (पुणे)	१ हजार लोक मृत्यूमुखी व ५० हजार लोक प्रभावित
दहशत	संसद हल्ला २००२ दिल्ली	२ लोक मृत्यूमुखी
	२६ नोव्हेंबर २००८ बुरहानपूर हल्ला	१३८ लोक मृत्यूमुखी व ४ लाख लोक प्रभावित

आपत्ती व्यवस्थापनातील प्रशासनाची भूमिका :

शासन आणि प्रशासन यांच्या कार्यात मोठ्या प्रमाणावर वाढ झालेली आहे आज प्रशासनाला शासनाच्या विविध समाजकल्याण योजनांच्या अंमलबजावणी व्यतिरिक्त अनेक कार्य करावी लागतात. अचानक उदभवणाऱ्या विविध व मानवनिर्मित व निसर्गनिर्मित आपत्तींचा सामना प्रशासनाला करावा लागत आहे. वरील आकडेवारीवरून आपत्तीची तिव्रता व मानवी जीवनावर होणारा परिणाम हे किती भयंकर असतात हे आपल्या लक्षात येते.

अ) आपत्तीपुर्व व्यवस्थापन :

आपत्तीपुर्व व्यवस्थापनात प्रशासन नियोजन पुर्वक कार्य करते. नैसर्गिक आपत्तीची हवामान खात्याने सुचना केली तर प्रशासन हवामान खात्याच्या सुचनेनुसार नागरिकांना सतर्कतेचा इशारा देते. प्रशासन या आपत्तीपुर्व व्यवस्थापन या टप्प्यात आपत्तीचा शास्त्रीय पध्दतीने अंदाज बांधते. आपत्ती प्रवण क्षेत्राची पुर्ण माहिती मिळवून आपत्तीचा कालखंड, आपत्तीची तिव्रता, आदी यांचे पुर्वअनुमान करण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य प्रशासन करत असते. या पुर्व अनुमानानुसार प्रशासन नियोजन करून कार्याची अंमलबजावणी करते. उदा. एखाद्या धरण क्षेत्रात हवामान खात्याने अतिवृष्टी इशारा दिल्यास प्रशासनाला धरणातील पाण्याचा विसर्ग करण्या आगोदर धरणप्रवण क्षेत्रातील जनतेला सतर्क करावे लागते. एवढेच नव्हे तर धरणप्रवण क्षेत्रातील लोकांचे स्थलांतर करून उपाय योजवावे लागतात.

आपत्तीपुर्व व्यवस्थापन करताना प्रशासनाला मनुष्यबळाची उभारणी करून त्यांचा परिणामकारकतेने वापर करावा लागतो. कार्य, अधिकारांची विभागणी करून कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण द्यावे लागते. आपत्तीने अचानक गंभीर स्वरूप धारण केले तर त्यापासून जनतेने आपले संरक्षण कसे करावे याची संपुर्ण माहिती जनतेला देण्याचे

काम प्रशासन आपत्तीपूर्व व्यवस्थापनात करत असते.

ब) आपत्ती कालिन व्यवस्थापन :

आपत्ती कालिन व्यवस्थापन या टप्प्यात प्रशासन आपत्ती घडल्यानंतर परिसरातील जनतेला तात्काळ मदत व आपत्तीमधून सुटका करण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य करते. आपत्ती प्रस्त भागातील जनतेला जीवनावश्यक सेवा व वस्तुंचा पुरवठा करते यासाठी शासनाने देशात २००५ च्या आपत्ती व्यवस्थापन कायद्याने पाच प्रमुख संस्थांची निर्माती केलेली आहे.

१. National Disaster Management Authority. (NDMA)

२. National Executive Committee (NEC)

३. State Disaster Management Authority (SDMA)

४. Local Authorities, National Institute of Disaster Management (LANIDM)

५. National Disaster Response Force (NDRF)

या प्रशासकीय संघटना आपत्ती काळात महत्त्वाची भूमिका पार पाडतात. प्रशासन आपत्ती काळात महत्त्वाची भूमिका पार पाडते परंतु अनेक वेळा जनतेला वेळेवर मदत मिळतांना दिसत नाही. कारण आपत्ती ही अचानक येत असल्याने प्रशासनाच्या मदतीला वेळ लागतो.

क) आपत्तीनंतर व्यवस्थापन :

आपत्तीनंतर काळात प्रशासनाची प्रमुख भूमिका म्हणजे आपत्तीने प्रभावित लोकांचे पुनर्वसन करणे ही असते. आपत्ती काळात केलेल्या एकूण व्यवस्थापनाचे मुल्यमापन करून त्यामध्ये सुधारणा करण्याचे काम वॉरंट अधिकारी करतात. भविष्यात अशी आपत्ती आली तर काय उपाययोजना कराव्या लागतील याचा प्रशासन विचार करते. एवढेच नव्हे तर आपत्तीग्रस्त जनतेचे पुनर्वसन करण्यासाठी प्रशासन स्वयंसेवी संस्था, खाजगी संस्था व जनता यांच्या संपर्कात राहून पुनर्वसन करण्याचे कार्य करते. या सर्व घटकाशी सुसंवाद साधून उद्वेगस्त झालेल्या गावांचे पुनर्निर्माण करण्यात प्रशासनाची भूमिका महत्त्वपूर्ण असते.

निष्कर्ष :

१. आपत्ती उदभवू नये म्हणून प्रशासन सतत प्रयत्न करत असतांना दिसते.

२. नैसर्गिक व मानव निर्मात आपत्तींचे निर्मुलन करण्यासाठी प्रशासनाने खास संस्थांची निर्माती केलेली आहे.

३. आपत्ती काळात आपत्तींचे व्यवस्थापन करत असतांना

लवचकितेचा अभाव दिसून येतो.

४. आपत्ती निवारणासाठी निर्माण केलेल्या संस्थांची मदत वेळेवर मिळतांना दिसत नाही.

५. आपत्ती या विषयाच्या बाबतीत प्रशासन संशोधन करतांना दिसत नाही, या संशोधनाविषय प्रशासन उदासिनता दाखवते.

६. आपत्ती काळात प्रशासन व आपत्तीग्रस्त यांच्यात समन्वय व संप्रेषणाचा अभाव दिसतो.

७. प्रशासन स्तरावरील ज्या संस्था आपत्तीव्यवस्थापन करतात त्या आपत्ती उदभवल्यानंतर सक्रीय होतांना दिसतात.

८. आपत्ती उदभवू नये यासाठी व उदभवली तर जनतेने कोणती काळजी घ्यावी यासाठी प्रशासनाने आयोजित केलेल्या कार्यक्रमांमध्ये जनसहभागाचा अभाव दिसून येतो.

९. मदत व पुनर्वसन कार्यात प्रशासकीय अधिकारी मोठ्या प्रमाणावर भ्रष्टाचार करतांना दिसतात.

१०. प्रशासकीय वरिष्ठ अधिकारी आपत्ती कालीन कार्याची नोंद ठेवतात त्यामुळे भविष्यात तशी आपत्ती आली तर त्याचा फायदा होतो.

संदर्भसूची :

१. डॉ.प्रती पोहेकर : लोकप्रशासनातील नविन विचारप्रवाह, अरुणा प्रकाशन, लातूर २०१३

२. गोविंद पानसरे : शिवाजी कोण होता, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, २००६

३. डॉ.विठ्ठल धारपुरे : पर्यावरण शास्त्र, पिंपळापूर प्रकाशन, नागपूर, २०१४

४. डॉ.पाटील व कुलकर्णी : आपत्ती व्यवस्थापन, फडके प्रकाशन कोल्हापूर, २००८

६. शहा जयसिंह : आपत्ती व्यवस्थापन, आग्रा प्रकाशन, आग्रा, २०१५

७. शर्मा व्ही.के. : आपत्ती व्यवस्थापन, इंदिरा प्रकाशन, नवीदिल्ली, २०१२

**UGC Approved Journal
Sr. No. 64310**

ISSN 2319-8648

Indexed (IIJIF)

Impact Factor - 2.143

Current Global Reviewer

**UGC Approved International Refereed Research Journal Registered & Recognized
Higher Education For All Subjects & All Languages**

Special Issue

Issue I, Vol II 10th February 2018

**Editor in Chief
Mr.Arun B. Godam**

www.rjournals.co.in

Public Adm			
1	Impact of New economic policy on Development	Dr. Prabhakar V. Aher	129
2	Urbanization in India	Dr. Magar S. R.	131
3	Globalization and Social policy in development context	Dr.B.M.Chavan	135
4	Indian Constitutional minority right & Globalization	Jadhav vs.	138
5	जागतिकीकरण आणि शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या	डॉ. धायगुडे जे. एस.	140
6	जागतिक पर्यावरण : वायू प्रदूषण एक गंभीर समस्या	डॉ. प्रतिभा उन्हाळे	147
7	जागतिकीकरणात सार्वजनिक धोरणाची दिशा	डॉ. भालेराव जे.के.	151
8	जागतिकीकरण व मानवी मूल्य	डॉ. गोविंद येडले	154
9	जागतिकीकरणाचा भारतीय शिक्षणावरील परिणाम : एक चिकित्सा	डॉ. प्रमोद चव्हाण	156
10	जागतिकीकरणाचे भारतावरील परिणाम	डॉ. कल्पना हनुमंतराव धारगे	159
11	जागतिकीकरण: भारतीय सार्वजनिक उपक्रमातील निर्गुतवणुक धोरण	डॉ.बाळासाहेब निर्मळ	162
12	जागतिकीकरणातील शिक्षणाची बदलती भुमिका—एक अभ्यास	प्रा. डॉ. अशोक लक्ष्मण गोरे	168
13	सायबर गुन्हेगारी	प्रा. अशोक नारायण गायकवाड	171
14	लातूर जिल्हा महसूल प्रशासनातील नाविन्यपूर्ण उपक्रम सुवर्णजयती राजस्व अभियान	प्रा. डी . बी . जाधव	174
15	शिक्षणाचा मूलभूत हक्क	प्रा. धर्मराज कटके	184
16	<u>जागतिकीकरण आणि उच्च शिक्षण धोरण</u>	<u>डॉ.शिंदे डी.एस.</u>	<u>188</u>
17	जागतिकीकरण आणि सार्वजनिक धोरण	प्रा.हेळंबे हनमंत बालाजी	191

जागतिकीकरण आणि उच्च शिक्षण धोरण

डॉ.शिंदे डी.एस.

विभाग प्रमुख, लोकप्रशासन विभाग, सुंदरराव सोळंके महाविद्यालय, माजलगाव, ता.माजलगाव जि.बीड

(16)

प्रस्तावना :

बदल हा निसर्गाचा नियम आहे. बदलत्या सामाजिक परिस्थितीनुसार समाजाच्या गरजा देखील बदलत असतात. समाजाच्या सर्वांगीण विकासासाठी, समाजाच्या गरजा पूर्ण करण्याचे शैक्षणिक धोरणच राष्ट्राला विक्रम पथापर्यंत पोहचवत असते. शिक्षण हे सर्वांसाठी महत्त्वाचे असून भारतीय राज्यघटनेतील समाजवाद, धर्मनिरपेक्षता आणि लोकशाही ही घटनेची उद्दीष्टे माध्य करण्यासाठी शिक्षण ही आवश्यक बाब मानण्यात आलेली आहे. भारताचे पंतप्रधान राजीव गांधी यांनी भारताच्या शैक्षणिक धोरणाबाबत अपेक्षा व्यक्त करतांना म्हटले होते की, "शिक्षण हा मानवी विकासाचा केंद्र बिंदू आहे, शिक्षणामुळे आपले राष्ट्र वैज्ञानिक, तार्किक, आर्थिक क्षेत्रात सक्षम बनून प्रगतीकडे झेप घेईल." कारण शिक्षणातूनच राष्ट्रीय चारित्र्य घडत असते. राष्ट्रीय भावना वाढीस लागून, शिक्षणातून रूढी, प्रथा, संस्कृतीची जोपासना होते. असे राजीव गांधी यांचे स्पष्ट मत शिक्षणाच्या बाबतीत होते.

आजची शिक्षण पध्दती व उच्च शिक्षणावर होणारा खर्च पाहिला तर आजची शिक्षण पध्दती ही फक्त श्रीमंतानाच सुशिक्षित बनवते आणि सर्वसामान्य लोकांना अज्ञानाच्या खाईत लोटते की काय असे वाटत आहे. कारण १९६८, १९८६ आणि १९९२ साली करण्यात आलेल्या उच्च शिक्षण धोरणाचा आज सर्व सामान्य जनतेला मोठ्या प्रमाणावर फायदा होत असताना दिसत नाही. कारण भारतीय उच्च शिक्षणाला १९९० पासून कुठे चांगले दिवस दिसू लागले. तर जगात याच ९० च्या दशकात जागतिकीकरणाचे वारे वाहू लागते त्यामुळे जगातील सर्वच देशांतील अर्थव्यवस्था आणि पर्यायाने उच्च शिक्षण यावर या जागतिकीकरणाचा परिणाम होणे अपेक्षित होते. भारतातील उच्च शिक्षणावर जागतिकीकरणाचा नेमका काय परिणाम झाला हे अभ्यासने हा या संशोधन लेखाचा उद्देश आहे.

जागतिकीकरणाचा उच्च शिक्षणावरील प्रभाव :

मार्च १९९० मध्ये जागतिक बँकेने थायलंडमधील जॉमतीन येथे पहिली जागतिक 'शिक्षण परिषद' आयोजित केली. जगातील १५५ देशांनी या परिषदेत सहभाग घेतला. या परिषदेत भारताने देखील सहभाग घेतला होता. या परिषदेत आंतरराष्ट्रीय वित्तसंस्थाना शिक्षणाची रचना आणि शैक्षणिक पध्दती यामध्ये ढवळाढवळ करता यावे यासाठी पाया रचला गेला. या परिषदेतील धोरणात्मक निर्णयामध्ये जागतिक बँक आणि आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी या संस्थाला सार्वजनिक सुरक्षा आणि रचनात्मक तडजोड या नूव्या संकल्पनांचा समावेश करण्यास भाग पाडले.

सामाजिक सुरक्षा आणि रचनात्मक तडजोड या संकल्पनानुसार जगातील प्रत्येक देशाच्या शासनाला शिक्षण, आरोग्य आणि समाजकल्याण या जनसामान्यांसाठी असलेल्या सवलतीच्या योजना टप्प्या टप्प्याने कमी कराव्या आहेत. या धोरणाला लोकांनी विरोध केला तर शासनाने काही आकर्षक योजना सुरु कराव्यात असे धोरण आहे. भारताने या धोरणाला विरोध करण्याऐवजी देशाला आर्थिक परिस्थिती गंभीर आहे असे कारण सांगून हे मान्य केले.

नवीन जागतिक शैक्षणिक धोरण मान्य केले आज शासन उच्च शिक्षणाची जबाबदारी झटकत आहे. घटनेच्या ४५ व्या कलमात सुधारणा करणे हे यासंदर्भातील महत्त्वाचे पाऊल आहे. आता राज्य शासनाला वाटेल त्याप्रमाणे शिक्षण पध्दती राबवण्यासाठी राज्यशासन स्वतंत्र झाले आहे. उच्च शिक्षणापासून वंचित राहणाऱ्या मुलां- मुलींना महाविद्यालये उपलब्ध करून देण्याची जबाबदारी शासन नाकारू लागले आहे. उदा. खाजगी कंपन्यांना शिक्षणक्षेत्रात प्रवेश करता यावा यासाठी महाराष्ट्र शासनाने डिसेंबर २०१७ च्या हिवाळी अधिवेशनात स्वतंत्र कायदाच केला आहे. एवढेच नव्हे तर वर्षाला १००००/- किंवा १८,०००/- रुपये अनुदानावर चालणाऱ्या शिक्षण संस्था कशा फायदेशीर आहेत हे शासन पटवून देऊ लागले आहे.

उच्च शिक्षणाची दिशा, आराखडा, गुणवत्ता यापुढे व्यापारी महासत्ताच ठरवणार असेल तर शिक्षण तज किंवा शैक्षणिक धोरण ठरवणाऱ्यांना काहीच भूमिका राहत नाही. जागतिकीकरणाने लादलेले निर्णय ईच्छा नसताना मान्य करावे लागत आहेत.

जागतिक अर्थकारण हे शिक्षण क्षेत्राकडे एका विशिष्ट भूमिकेतून पाहत आहे. प्रत्येक शिक्षण घेणाऱ्या तरुणाकडे भांडवलशाहीच साधन म्हणून पाहिले जात आहे. म्हणजे मुलांच्या अंगी असलेल्या उपजत गुणांच्या विकासापासून ते वंचित राहत आहेत.

आज जागतिकीकरणाने शिक्षा- अभ्यास करा, पैसा कमवा आणि चैन करा असे वातावरण निर्माण केले आहे. त्यामुळे शिक्षणातील शोध, मूल्य, सृजन या बाबी मागे पडत आहेत. त्यामुळे जागतिकीकरण हे शिक्षणाची मुळ उद्दीष्ट्ये व तत्वज्ञान यावरच घाला घालणारे ठरत आहे.

१९९० च्या जॉर्मतिन परिषदेनंतर कर्जाच्या मोबदल्यात असे लादायला सुरुवात केली याचा पहिला परिणाम कल्याणकारी योजनेवर झाला. या जॉर्मतिन परिषदेनंतर दिल्लीमध्ये 'सर्वांसाठी शिक्षण' ही परिषद आयोजित करण्यात आली. या परिषदेमध्ये विकसनशील देशांमध्ये आंतरराष्ट्रीय भांडवल पुरस्कृत कार्यक्रमांची अंमलबजावणी आराखडा तयार करण्यात आला त्यानुसार भारतातील सर्व राज्यांमध्ये शिक्षण अभियान राबविण्यात आले. राज्य शासनाला केंद्राशी शैक्षणिक करार केले. या शिक्षण अभियानांतर्गत मोठ्या प्रमाणावर परदेशातून पैसा येणार ओ असे भासवण्यात आले. त्यामुळे केंद्र व राज्य शासनाच्या आपल्या शैक्षणिक धोरणामध्ये मोठे बदल करावे लागले. ते बदल खालील प्रमाणे आहेत :

● जागतिकीकरणामुळे शासनाने शिक्षणात केलेले बदल :

१. प्राथमिक शिक्षणाला प्राधान्य देण्याच्या बहाण्याने उच्च शिक्षणावरील खर्च कपात करून उच्च शिक्षणात खाजगीकरणाला वाट मोकळी करण्यात आली.
२. वंचित घटकांना शिक्षण देण्याच्या घटनात्मक तरतूदी पासून अलिप्त होण्यासाठी ९३ व्या घटनादुरुस्तीने मोफत व सक्तीचे शिक्षण कायद्याचे बिल आणले.
३. शिक्षकांची संख्या कमी करण्यासाठी शिक्षकांना प्रशिक्षण देण्याची व्यवस्था करण्यात आली.
४. महाविद्यालयात शिक्षकांच्या रिक्त जागावर कंत्राटी पध्दतीने अत्यल्प पगारावर भरती केल्या जाऊ लागली.
५. NCERT च्या शैक्षणिक धोरणात २००२ मध्ये पत्राद्वारे शिक्षण देण्याचे सुरु करण्यात आले. याचे मागील पंधरा वर्षांपासूनचे परिणाम आपणास माहित आहेत. उदा. पोस्टल डि.एड्.

थोडक्यात म्हणजे जागतिकीकरणामुळे शिक्षण सत्तेचे केंद्र राज्य शासनाकडून केंद्र शासन आणि केंद्र शासनाकडून अमेरिकेतल्या वॉशिंग्टन येथे हालले आहे. भारत सरकारची आनास्था आणि परकिय वित्तसंस्थांचे आक्रमण यामुळे भारतीय उच्च शिक्षणावर विपरित परिणाम झालेले आहेत ते निष्कार्पातून स्पष्ट होतात.

● निष्कर्ष :

१. भारतीय राज्यघटनेने सर्व मुलांना शिक्षण देण्याची जबाबदारी शासनाकडे सोपवलेली आहे. मात्र जागतिकीकरणामुळे शासन या जबाबदारीतून मुक्त होण्यासाठी प्रयत्न करत आहे.
२. जागतिकीकरणामुळे उच्च शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांकडे बाजार व्यवस्था मजबूत करण्याचे साधन म्हणून पाहिले जात आहे.
३. जागतिकीकरणामुळे उच्च शिक्षण महाग वनत चालले आहे. त्यामुळे वंचित घटक उच्च शिक्षणापासून दूर जात आहे.
४. जागतिकीकरणाच्या दबावामुळे शासन उच्च शिक्षणावरील खर्च दिवसेंदिवस कपात करत आहे. त्यामुळे देशातील उच्च शिक्षण क्षेत्रातील गुणवत्तेचा विकास साध्य करणे व दर्जा सुधारण्यासंबंधी प्रश्न निर्माण झाला आहे.
५. जागतिकीकरणामुळे उच्च शिक्षणामध्ये उच्चभू व श्रीमंत लोकांची मक्तेदारी निर्माण होऊ पाहत आहे.
६. जागतिकीकरणामुळे उच्च शिक्षणात मोठी स्पर्धा निर्माण झाली आहे. अधिक प्राप्त करण्यासाठी विद्यार्थी गैरमार्गाचा अवलंब करतांना दिसतात. त्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये गुणवत्तेचा अभाव जाणवतो.
७. शासन उच्च शिक्षणात अपेक्षित गुंतवणूक करण्यास तयार नसल्याने उच्च शिक्षणात कंत्राटीकरणाचा शिरकाव झालेला आहे.
८. जागतिकीकरणामुळे भारतीय उच्च शिक्षणातील पारंपारिकता नष्ट होत चालली आहे. विद्यार्थ्यांमध्ये पाश्चात्य वर्तणूकीचा प्रभाव वाढत आहे. त्यामुळे मानवी मूल्यांचा न्हास होत असतांना दिसतो.
९. जागतिकीकरणाच्या वाढत्या दबावामुळे भारतीय शासन विद्यापीठ आणि महाविद्यालयांनी स्वायत्तता स्विकारावी म्हणून मोठ्या प्रमाणावर दबावतंत्राचा वापर करत आहे.
१०. जागतिकीकरणामुळे उच्च शिक्षणात विदेशी व खाजगी संस्थांचा शिरकाव झाल्याने विद्यार्थ्यांना नवनविन शाखांचे अध्ययन करण्याची संधी प्राप्त होत आहे.

११. उच्च शिक्षण व्यवस्थेत जागतिकीकरणाने मोठी स्पर्धा निर्माण झालेली आहे. खाजगी संस्था मोठ्या प्रमाणावर उच्च शिक्षण क्षेत्रात गुंतवणूक करत असल्याने विद्यार्थ्यांना अनेक सुख, सुविधा उपलब्ध होत आहेत. त्यामुळे विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता व व्यक्तोत्पन्न विकास करण्यास सहाय्य मिळत आहे. परंतु अशा संस्थांचे प्रमाण खूपच कमी आहे.

● **संदर्भसूची :**

१. डॉ.किरण नागतोंडे, भारतीय शिक्षणपध्दतीचा विकास, विद्या प्रकाशन नागपूर.
२. डॉ.रवी जाधव, शिक्षणातील आधुनिक विचार प्रवाह, कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
३. डॉ.यु.के.घाटमोडे, शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्त्वे, विद्या प्रकाशन नागपूर.
४. प्रा.एच.बी.नवले, शैक्षणिक तत्त्वज्ञान, विद्या प्रकाशन नागपूर
५. जे.कराडे, २१ व्या शतकातील शिक्षण, डायमंड पब्लिकेशन, पूर्णे
६. डॉ.सुधीर गव्हाणे, उच्च शिक्षण आणि सामाजिक न्याय, दै.सकाळ करिअर मंत्र (पुरवणी), १३ जुलै, २०१५